

VU – kopstukken Filosofie – 29/1-2018

29/1-2018: Ron Muijzer over Jean-Jacques Rousseau
(deze tekst is ook te vinden op www.ronmuijzer.nl)

Vorige keer hebben we het gehad over David Hume, een uiterst systematische denker, een vriendelijk en sociaal vaardig mens, die dankzij zijn ongevaarlijke uiterlijk de ruimte kreeg om zonder persoonlijke consequenties controversiële ideeën te verkondigen.

Jean-Jacques Rousseau (JJR) had een geheel ander karakter: hij was onberekenbaar, opvliegend, egocentrisch, had exhibitionistische trekken, en kreeg het zelfs voor elkaar om langdurig en diepgaand overhoop te liggen met de goedaardige David Hume. Misschien, en misschien zelfs waarschijnlijk, spelen hierbij erfelijke factoren een rol: ook de vader en grootvader van JJR waren behept met een kort lontje (ze waren net als JJR regelmatig betrokken bij vechtpartijen in een kroeg) en met de wonderlijke combinatie van snel aangebrand raken en het beroep van horlogemaker. Maar wie opgroeit in een gewelddadig milieu neemt dergelijk gedrag ook snel over, dus of hier sprake was van nature of vooral nurture valt, zoals vaak het geval is, moeilijk te zeggen. Een scheutje van beide lijkt me een veilige aanname.

Het is moeilijk, vrijwel onmogelijk, om het leven en denken van JJR systematisch en ordelijk te beschrijven zonder het chaotische karakter ervan geweld aan te doen. In zijn memoires 'Confessions du promeneur solitaire', beschrijft hij zichzelf als een 'vat vol tegenstrijdigheden'. We fietsen in zijn stijl, grillig en wild, door zijn leven heen, en hebben dan hopelijk/waarschijnlijk aan het eind van deze bijeenkomst een aardig overzicht van zijn leven, werk en betekenis.

Jeugd en opleiding

JJR werd in 1712 geboren in Zwitserland, in Genève, en was voorbestemd om de traditie van het horlogemaken voort te zetten. Toen JJR geboren werd, was zijn vader net een jaar terug van een verblijf van 6 jaar in Istanboel (destijds Constantinopel), waar hij gewerkt had als horlogemaker. Zijn moeder (dochter van een horlogemaker) stierf kort na de bevalling. JJR werd opgevoed door een zus van zijn vader, en door zijn vader, die viool voor hem speelde en samen met hem romans las. JJR ontwikkelde in deze tijd een voorliefde voor de Griekse filosoof en historicus Plutarchus (46-120), die vlot leesbare lectuur schreef waarin hij allerlei feitjes op creatieve wijze met elkaar in verband bracht. Toen JJR 10 jaar oud was, sloeg zijn vader bij een ruzie een notabele in elkaar, en moest vluchten naar Frankrijk. JJR kwam bij een pleeggezin (een calvinistische predikant) terecht, ging in de leer bij een notaris, en later bij een graveur. Op de vlucht voor geweld kwam hij bij een welgestelde dame van adel terecht, de 13 jaar oudere Madame de Warens, die hem naar Turijn stuurde, waar hij een jaar werkte als lakei, Latijn en schermen leerde, en zich als leerling van het plaatselijke seminarie bekeerde tot het katholicisme. Daarna trok hij bij haar in, kreeg een seksuele relatie met haar, maar noemde haar 'moeder'. Voer voor psychologen? Volgens JJR zelf heeft Françoise-Louise de Warens hem 'ingewijd' (initié) in de liefde, de cultuur en de muziek'. Françoise-Louise (soms ook Eleonore) was muzikaal onderlegd, als dochter van een arts zeer geïnteresseerd in geneeskunde, en zeker voor die tijd behoorlijk vrijgevochten. Zij had bijvoorbeeld als protestantse een verhouding met een veel oudere katholieke pastoor,

scheidde van haar man, startte (overigens weinig succesvol) diverse fabrieken, waaronder een van zijden kousen, en werd (waarschijnlijk) spionne van een katholieke bisschop. In 1732 verhuisde Françoise-Louise naar het buitenhuis 'Les Charmettes', vlak bij Chambéry in de Savoie, waar JJR ging werken bij het kadaster. JJR schrijft in zijn Confessions, livre VI, over deze periode:

« Ici commence le court bonheur de ma vie, ici viennent les paisibles mais rapides moments qui m'ont donné le droit de dire que j'ai vécu... »
(Hier begint de korte periode van geluk in mijn leven, de vredige, maar vluchtige momenten die me het recht geven te zeggen dat ik geleefd heb.)

Françoise-Louise had vele minnaars. Na enkele jaren kon JJR daar niet goed meer tegen en vertrok (of werd weggestuurd, dat is niet helemaal duidelijk). Hij bleef verliefd op haar, en heeft haar later, toen ze aan lager wal was geraakt, nog een paar keer opgezocht.

Wellicht belangrijk om te weten is dat JJR aangeboren urineretentie had: hij had problemen met plassen, en moest vaak zijn plas aftappen met een grote injectiespuit. Ook seks was vaak pijnlijk, schreef hij in de zeker voor die tijd ongewoon openhartige autobiografie die na zijn dood werd uitgebracht. Om een katheter te verbergen, droeg hij jarenlang, zomer en winter, een wijde Armeense jas met bijpassende bontmuts. Het werd een soort handelsmerk, en een symbool voor zijn excentriciteit en non-conformisme. Hij formuleerde zijn lijfspreuk: *Vitam impendere vero* (leven in dienst stellen van de waarheid). Hij deed daarbij geen druppel water bij de wijn, maar het ging dan wel telkens om zijn waarheid, en hij behield zich het recht voor om regelmatig van standpunt te wisselen.

Tijdgeest

De motor van het Verlichtingsdenken bestond uit het netwerk van denkers, die in de relatieve veiligheid van besloten clubs nadachten en van gedachten wisselden over van alles en nog wat. Zij vormden een soort 'denktanks', waarbinnen antwoorden werden gezocht op vragen als 'Hoe kunnen we een samenleving beter inrichten?', 'Hoe kan moraal losgeweekt worden van religie?' en 'Wat is de plaats van de mens in de natuur?'.

JJR deed enthousiast aan de discussies mee, vaak in het huis van filosoof, atheïst en humanist Thiry d'Holbach, waar soms ook David Hume en staatsman en wiskundige Nicolas de Condorcet op bezoek kwamen. Diderot (1713-1784) vroeg JJR om een bijdrage te leveren aan zijn encyclopedie. JJR schreef t.b.v. deze encyclopedie enkele artikelen over muziek en politiek.

Kernpunten van het verlichtingsdenken zijn:

= geloof in vooruitgang

= geloof in de kracht van de ratio (hoewel iemand als David Hume al kritisch stond t.o.v. de macht van de geest: hij stelde dat de ratio de slaaf was van de passie)

= de mens is de kroon van de schepping – zijn positie is die van rentmeester (vandaar de rubriceer- en verzamelwoede)

Ook in zijn denken toonde JJR zich wild, ongedurig en tegendraads. Hij ontwikkelde zich tot atheïst, werd voorstander van vrijheid en gelijkheid, en propageerde gevoel en een natuurlijke omgeving als heilzaam voor de mens. Maar hij wilde zich naar eigen zeggen m.n. 'richten op het hart van de mensen'. Dat is hem, gezien zijn grote schare aanhangers (en vijanden!) prima gelukt.

JJR was van nature al tamelijk achterdochtig, en ontwikkelde in de tweede helft van de 18^e eeuw, toen de Franse samenleving vergeven was van de intriges, samenzweringen en complotten, een full blown paranoia. Zo liet hij op papier vastleggen dat na zijn dood een lijkschouwing moest plaatsvinden, omdat hij ervan uit ging dat hij vergiftigd zou worden. Zijn dood bleek overigens veroorzaakt door hersenletsel, waarschijnlijk een gevolg van een val waarbij hij een hersenkneuzing opliep.

Contrat Social

De kern van de ideeën van JJR is te vinden in zijn bijdrage aan een schrijfwedstrijd van de Académie de Dijon, het 'Discours sur les sciences et les arts', uit 1750. De opdracht was om een antwoord te formuleren op de typische Verlichtingsvraag: 'Heeft het herstel van kunsten en wetenschappen sinds de Renaissance bijgedragen aan verbetering en verheffing van de zedelijkheid?'

JJR's prijswinnende essay is een vernietigende kritiek op de hypocrisie en onechtheid van het Parijse stadsleven, t.o.v. een verheerlijking van een (fictieve) natuurtoestand van de mens. Kunsten en wetenschappen zijn de bron van alle ellende!

In een later essay, 'Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes', uit 1752, legt hij de oorzaak van ongelijkheid en ongeluk bij het ontstaan van eigendom, en vooral het bezit van grond.

'De ware grondlegger van de burgerlijke maatschappij was hij die als eerste een stuk grond omheinde, zei 'Dit is van mij!', en onnozelen tegenkwam die hem geloofden. Hoeveel misdaden, oorlogen, moordpartijen, ellende en verschrikkingen zouden het mensengeslacht niet bespaard zijn gebleven als iemand toen de palen uit de grond had getrokken of de gracht had dichtgegooid, en zijn medemensen had toegeroepen: 'Luister niet naar deze bedrieger! Jullie zijn verloren als jullie vergeten dat de vruchten van de aarde van iedereen zijn en dat de aarde van niemand is!'

Voor JJR gaat het fout wanneer je iemand anders nodig hebt; door behoefte aan erkenning raakt het individu zijn vrijheid kwijt. Wanneer dieren gedomesticeerd worden, worden ze zwakker dan hun wilde soortgenoten. Dat geldt ook voor de mens: zodra een mens maatschappelijk wordt, wordt hij zwak, angstig en onecht. Hij 'verweekt en verwijft' Wilde dieren en mensen vallen samen met hun natuurlijke bestaan. Ze zijn echt.

In het tuinhuisje (l'ermitage) van Madame d'Epinay in Montmorency, een stadje 60 km ten noorden van Parijs, schreef JJR, levend als een salon-kluizenaar, zijn belangrijkste werken. Een ervan was 'Du contrat social ou principes du droit politique'. Kerngedachte van het boek is dat de enige basis voor staatsgezag en recht wordt gevormd door de wil van het volk. De redenering van JJR is als volgt: In de primitieve natuurtoestand zijn mensen vrij, gelijk en gelukkig, maar ook onwetend en niet bewust. Voor het ontwikkelen van bewustzijn is een georganiseerde samenleving nodig, maar in bestaande samenlevingen zijn mensen onvrij en ongelijk, en dus niet gelukkig. JJR schetst in het boek een model van een betere staatsvorm: een waarin ieder individu zijn persoonlijke macht verbindt aan een collectieve algemene wil. Wanneer de staat vervolgens wetten maakt die overeenkomen met deze algemene wil, legt in feite elke burger zichzelf die wet op, en blijft hij vrij. De definitie van JJR van 'vrijheid' is dan ook: gehoorzamen aan wetten die je jezelf oplegt.

Julie

In 1739 werd JJR privéleraar van de kinderen van een jurist in Lyon. Hij leerde er de filosoof Etienne Bonnot de Condillac kennen, een rooms-katholieke geestelijke, grondlegger van het 'sensualisme', een stroming waarin het gevoel centraal werd gesteld. JJR verdiepte zich er in de pedagogie.

Ruim 20 jaar later legde hij zijn inzichten vast in een aantal romans. Een ervan was 'Julie ou la nouvelle Héloïse', gedurende tientallen jaren het best verkochte boek in Frankrijk. Er was zo veel vraag naar dat het per uur werd uitgeleend. Duizenden lezers stuurden brieven naar JJR waarin ze de emoties beschreven die ze ondervonden tijdens het lezen van het boek. Lezers informeerden bij JJR naar het lot van personages in de roman. Fictie en realiteit raakten verward, ongeveer zoals in onze tijd Clint Eastwood tot burgemeester wordt gekozen, en Arnold Schwarzenegger tot gouverneur, en op 9/11 veel mensen denken dat de aanval op de Twin Towers in scène is gezet.

De romans van JJR stonden bekend om hun boeiende openingszinnen. Die van 'Julie' gaat als volgt:

Il faut vous fuir, mademoiselle, je le sens bien : j'aurais dû beaucoup moins attendre ; ou plutôt il fallait ne vous voir jamais.

(Ik besef dat ik moet vluchten, ver weg van u, mejuffrouw. Ik had niet zo lang moeten aarzelen. Het was nog beter geweest wanneer ik u nooit had ontmoet.)

'Julie' is een tearjerker pur sang. Julie, een inwonster van een klein stadje aan de voet van de Alpen, worstelt met de eisen die de samenleving aan haar stelt (netjes trouwen met een keurige heer) en haar eigen, authentieke gevoelens. De roman is een verslag in briefvorm van een onmogelijke liefde. Motto: partout où l'on se porte, avec soi l'on porte ce qui nous fait vivre (waar je ook heen gaat, neem altijd datgene mee waarvoor/waardoor je leeft). Ware liefde contra maatschappelijke conventie; hier barst de Romantiek in alle hevigheid los!

Emile

Ook de openingszin van 'Emile' zet meteen de toon:

Tout est bien sortant des mains de l'Auteur des choses; tout dégénère entre les mains de l'homme.

(Alles is goed zoals het uit de handen van de Schepper komt, alles raakt verdorven in de handen van de mens.)

JJR beschouwde 'Emile ou de l'Education' uit 1762 als zijn beste en meest belangrijke werk. Hij had er 20 jaar over nagedacht en deed drie jaar over het schrijven ervan.

Met hulp van de Duchesse de Luxembourg kreeg hij het manuscript door de Parijse censuur. Tekenend voor de geestesgesteldheid van JJR is dat hij het drukken vervolgens een tijd stopzette omdat hij dacht dat allerlei mensen, vrienden en tegenstanders, stiekem de tekst hadden veranderd.

Na verschijning werd het boek vanwege het verwerpen van kerkelijke dogma's publiekelijk verbrand op de trappen van de Sorbonne. In zijn geboortestad Genève gebeurde hetzelfde, en het boek werd in Nederland onmiddellijk verboden.

Kerngedachten:

- ieder mens heeft een uniek karakter
- de natuur is goed, de maatschappij is slecht
- bescherm kinderen tegen in de samenleving gangbare meningen, passies, conventies en autoriteiten: "Het doel van opvoeding is niet van een kind een gedweë burger te maken"

maken, maar een autonome geest, die ziet met zijn eigen ogen, voelt met zijn eigen hart, en niet wordt geleid door enige autoriteit behalve zijn eigen verstand.”

- een kind kan het beste in vrijheid leren door ervaren in de praktijk
- boeren en arbeiders zijn hoogstaander dan adel en geestelijke machthebbers
- de mens is van nature, ‘aangeboren’, goed – verschillen tussen arm en rijk en tussen machthebbers en ondergeschikten verpesten de boel
- het enige goede boek voor kinderen is ‘Robinson Crusoe’ van Daniel Defoe (uit 1719), volgens filosoof Erno Eskens de eerste Britse roman die in de ik-vorm is geschreven

Het zal duidelijk zijn dat dergelijke ideeën zo’n beetje tegen alle schenen van alle autoriteiten in de westerse wereld aanschopten, en tegelijk enthousiast verwelkomd werden door critici van de bestaande orde, vrijdenkers, (pre)revolutionairen, en bewoners van nieuwe werelden die de chaos in Europa niet wilden kopiëren.

Bewonderaars en vijanden/tegenstanders

Dichter, filosoof en staatsman Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) bleef zijn hele leven een groot fan van JJR, maar filosoof François-Marie Arouet (Voltaire – 1694-1778) had een grote hekel aan JJR vanwege zijn volgens hem abjecte ideeën, maar m.n. ook vanwege zijn gedrag als vader: JJR had sinds 1745 een buitenechtelijke relatie met Thérèse Levasseur, wasvrouw en naaister. Hij verwekte 5 kinderen bij haar, die allemaal te vondeling werden gelegd. Zoiets deed een gentleman/chevalier niet! En over JJR’s oproep om de geciviliseerde wereld de rug toe te keren zei Voltaire spottend: “Nooit is er met zoveel geesteskracht naar gestreefd ons als dieren voor te doen; men voelt de lust om op handen en voeten te gaan lopen als men uw werk leest!”

Over de relatie tussen David Hume en JJR hebben we het vorige keer al gehad. Hume bewonderde JJR zozeer, dat hij ‘graag zijn leven met hem wilde doorbrengen’. Hume nodigde JJR uit in het ‘vrijdenkersparadijs’ Edinburgh, waar de twee na verloop van tijd zo’n ruzie kregen dat er juristen aan te pas moesten komen.

Ook Marie-Antoinette (1755-1793), de vrouw van Lodewijk XVI, die later zo lelijk aan haar eind zou komen, was een JJR-adept. Zij bezocht vele malen het graf van JJR op het Ile des Peupliers in Ermenonville, een stadje ten noorden van Parijs, halverwege tussen Parijs en Soissons. Wie zijn graf wil bezoeken, moet trouwens sinds 1794 naar het Panthéon in Parijs, waar de Nationale Conventie, het bestuur van de Eerste Republiek, zijn stoffelijk overschot uit dankbaarheid had laten bijzetten. Hij was zelf vrijwel zeker liever bij zijn kluizenaarshutje (overigens nog best een redelijke villa) in Montmorency blijven liggen...

Arthur Schopenhauer (1788-1860), zo’n beetje de grootste brombeer onder de filosofen, noemde JJR ‘de grootste van alle moderne moralisten’.

Napoléon Bonaparte was kritisch: volgens hem was de wereld beter af geweest als JJR nooit bestaan had (maar dat zei hij ook over zichzelf).

Naar verluidt heeft Lodewijk XVI tijdens zijn gevangenschap, vlak voordat hij onthoofd werd, gezegd dat Voltaire en Rousseau Frankrijk om zeep hadden geholpen.

Muziek

JJR was naast schrijver ook componist. Hij schreef heel veel muziek, en niet zonder succes. [Een voorbeeld: een fragment uit ‘Les muses galantes’ uit 1743 – muziek is te vinden op het internet]

Zijn opera ‘Le devin du village’ was zijn meest succesvolle. Het werk werd bijv. opgevoerd in aanwezigheid van Lodewijk XV en zijn officiële maîtresse Madame de Pompadour (Jeanne-

Antoinette Poisson – 1721-1764). Lodewijk XV bood JJR een levenslang jaargeld als beloning, maar dat weigerde JJR, die zich voor de gelegenheid niet had geschoren, en zijn meest versleten kleren had aangetrokken, want volgens hem was materiële welstand slecht voor een waarachtig leven en oprechte vriendschap: 'bezit leidt slechts tot jaloezie, angst en wantrouwen', was zijn adagium. JJR maakte ook gebruik van zijn muziek als reclamemedium om zijn ideeën te verspreiden. 'Le devin du village' gaat bijv. over een landelijke jongedame, Colette, met liefdesverdriet; haar vriendje heeft haar laten zitten ten gunste van een dame uit de stad. Colette raadpleegt de dorpsziener, die haar, en later ook haar vriendje, adviseert zich te beperken tot de eenvoud van het landleven. Madame de Pompadour heeft overigens later nog een een partij meegezongen in een uitvoering van deze opera. Het werk is ook uitgevoerd bij het huwelijk tussen Lodewijk XVI en Marie-Antoinette in 1762, en in datzelfde jaar gebruikte Mozart het voor zijn opera 'Bastien et Bastienne'.

[fragment 'Le devin du village' uit 1752]

Invloed op politiek

In 1742 werd JJR secretaris van de Franse ambassadeur in Venetië, waar hij kennis maakt met het carnaval, de opera en het decadente nachtleven.

Na allerlei omzwervingen, en op de vlucht voor de Franse justitie, i.v.m. de publicatie van het Contrat Social en Julie, maar ook omdat hij mee had gedaan aan een beweging die de adel belasting wilde laten betalen, kwam hij in 1762 in het destijds Pruisische Neuchâtel terecht, waar hem door Frederik de Grote een toelage werd aangeboden. Typisch voor JJR is dat hij ook nu het geld weigerde, en de koning op zijn donder gaf vanwege zijn oorlogszuchtige gedrag. JJR werd inzet van een politieke rel. Enkele jaren later was sprake van een volgende rel, toen JJR Prins Conti had behandeld, voorman van de strijd tegen absolutisme. Prins Conti werd zeker van de kruiden van JJR, en beschuldigde hem van vergiftiging. JJR vluchtte naar Parijs, maar Conti wilde hun relatie geheim houden en nodigde JJR uit naar Grenoble te komen. Daar trouwde JJR eindelijk met Thérèse, maar het huwelijk was religieus gemengd, en werd daarom ongeldig verklaard. Zoveel macht had de Katholieke Kerk toen nog wel!

Dit zijn maar enkele van de vele intriges en conflicten waar JJR bij betrokken was. Het was een moeilijk mens die zich steeds weer in de nesten wist te werken, en voortdurend op de vlucht was en/of op zoek naar iets nieuws. Toch was hij mateloos populair. Hoe kan dat? Volgens mij is zijn populariteit niet los te zien van de tijdgeest: de Verlichting werd gekenmerkt door een heilig geloof in de kracht van de rede (en uitgekledde versie van de ratio in de klassieke oudheid). JJR belichaamt een tegenreactie: het romantische ideaal van de persoonlijke authenticiteit. Verlichtingsdenkers waren over het algemeen a- of anti-lichamelijk, lieten de bestaande maatschappelijke orde intact, en hadden weinig oog voor het lot van minder bedeeden. En voor een correct gebruik van de rede moet je je intellectueel inspannen en op school gezeten hebben (dat was zeker in die tijd lang niet iedereen gegeven!). Iemand als David Hume was een bolleboos, die hield van diep nadenken, voortdurend, zichzelf systematisch corrigerend, op weg naar een nog beter onderbouwd standpunt. Het aantrekkelijke van emoties (ook in onze tijd) is dat ze van nature in je zitten. Voor het uiten van emoties hoef je niet op school gezeten te hebben; dat kun je als baby al. JJR zette de romantische emotionele kraan open. Terug naar de natuur!

Hij had er trouwens best moeite mee dat hij zo beroemd was, en gehuldigd werd door een maatschappij die hij verafschuwde.

In de tweede helft van de 18^e eeuw begonnen oude machtsstructuren enstige barsten te vertonen: er wordt gezaagd aan de poten van adellijk gezag, kerkelijke autoriteiten worden van diverse kanten aangevallen, en allerlei, vaak eeuwenoude, waarheden worden voor het eerst op wetenschappelijke wijze onderzocht. Het waren onzekere tijden, net als de onze, en veel mensen waren op zoek naar antwoorden op nieuwe situaties. Toen we het vorige keer over David Hume hadden, hebben we al gezien dat in die tijd Edinburgh een soort vrijplaats was waar in relatieve vrijheid en veiligheid van gedachten kon worden gewisseld over oplossingen voor nieuwe problemen. In Edinburgh gebeurde dit vooral door een intellectuele elite. Je kunt zeggen dat JJR dit debat democratiseerde en op romantische wijze toegankelijk maakte.

Nalatenschap

JJR was een 'vat vol tegenstrijdigheden': een kind van de Verlichting, en tegelijk een fanatiek bestrijder van geloof in de kracht van de rede en vooruitgangdenken. Hij was ongeremd egocentrisch en tegelijk een fanatiek voorvechter van een samenleving van betrokken burgers.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat ook zijn nalatenschap controversieel is.

= JJR werd een idool van de Franse Revolutie, een inspirator van de Amerikaanse onafhankelijkheid en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Zijn concept van de 'wil van het volk' werd gebruikt als basis van veel verschillende ideologieën. In de Franse Revolutie stelden al snel sommige burgers dat ze de mythische wil van het volk beter begrepen dan anderen. Op grond daarvan verklaarden ze tegenstanders tot 'vijand van het volk', om ze vervolgens op te sluiten of terecht te stellen. Dit patroon heeft zich sinds de Franse Grote Terreur in de jaren '90 van de 18^e eeuw tot op de dag van vandaag vele malen herhaald. Het concept van het Volk, als een soort mythisch, levend organisme, werd in de Romantiek en met name ook in het Derde Rijk een centraal gegeven, inclusief het uitgangspunt dat een waar lid vanzelf aanvoelt wat het volk nodig heeft. Wie kritische vragen stelt of de wil van het volk rationeel-wetenschappelijk benadert, is bij voorbaat verdacht... In die zin vormen de ideeën van JJR een pijler onder vele totalitaire regimens. Het verheerlijken van de authentieke 'homme sauvage', de natuur en het plattelandleven, in combinatie met het verketteren van de onoprechte, onbetrouwbare stedelijke cultuur vormt de basis van de 'Grote Zuivering' van Stalin, de 'Culturele Revolutie' van Mao, en de terreur van Pol Pot en zijn Rode Khmer.

= JJR vestigde de aandacht op het belang van het kind, op de ontwikkeling van unieke talenten, en werd zo wegbereider voor moderne pedagogie, menswetenschappen in het algemeen, voor Nietzsche, voor New Age, en nog veel meer.

= Onder invloed van ideeën van JJR ontwikkelde Jacques Pierre Brissot, lid van de gemeenteraad van Parijs aan het begin van de revolutie, een rechtssysteem waarin martelen niet langer de basis vormde van waarheidsvinding. Ook de guillotine werd gezien als een moderne, humane manier van executeren. Brissot kwam er een paar jaar later overigens zelf onder terecht, na een proces waarbij de rechter zich erover beklaagde zoveel tijd te moeten besteden aan 'mensen die toch al door het volk waren veroordeeld'.

= JJR zette de natuur op de kaart, in een tijd waarin het onderwerpen en exploiteren van natuur (en natuurvolkeren) alom beschouwd werd als een legitieme, goddelijke opdracht. Voor JJR haalde geen beschaafd mens het in zijn hoofd om voor zijn/haar lol of gezondheid bos of platteland te bezoeken; die oorden waren vies en gevaarlijk, daar trok je zo snel mogelijk in gesloten koets doorheen.

Mede, en misschien vooral door JJR kreeg de natuur een positieve, geneeskrachtige, helende betekenis, en die heeft hij/zij ook nu nog vaak.

Maar JJR's concept van natuur (en van 'volk') was romantisch, gestileerd en geïdealiseerd, en had vaak niet veel met werkelijkheid te maken.

Een voorbeeld: Marie-Antoinette had in een hoekje van haar immense tuin een hoekje waar een schapenboerderij was nagebouwd, omgeven door 'wilde' natuur, 'l'hameu de la reine'. Als het strenge hofleven haar naar de keel vloog, trok ze iets makkelijk aan en bezocht haar idyllische hoekje, waar ze weer geheel tot zichzelf kon komen door haar schapen te knuffelen. De beesten werden dan wel eerst gewassen en geparfumeerd, want poeplucht paste niet in het concept...

Na verloop van tijd had vrijwel elke welgestelde dame zo'n hoekje in de tuin, en werd de adoratie van het pastorale leven een hype. Erno Eskens: "Welgestelde burgers proberen de wildernis naar zich toe te halen. De aangeharkte tuinen met hun rechte lanen raken uit de mode. De natuur hoeft niet meer te luisteren naar de gebiedende stem van de koning-mens. Het is juist de mens die nu wil luisteren naar de natuur." De Duitse Romantiek ontwikkelde een diepe, mythische band met het bos (der Wald) als woonplaats van de Duitse ziel. Ook wij bezoeken bos, hei, strand en camping wanneer het hectische urbane leven ons te veel wordt. Zo worden we weer mens.

Je kunt stellen dat JJR zo ook de basis legde voor ons denken over het milieu, hoewel dat de laatste tijd ook weer steeds meer verlichtings-rentmeesterachtige trekken krijgt ("Nog maar 3000 tijgers in het wild? Dat kan niet!")

JJR was zelfverklaard materialist en atheïst, maar wat hij in feite deed was het religieuze denken verplaatsen van God en het transcendente naar concepten als Volk en Natuur, inclusief bijpassende adoratie, rituelen, en het prefereren van geloof en gevoel boven ratio en wetenschappelijk onderzoek.